

Henryka Ilgiewicz

Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno

ORCID: 0000-0002-4504-5638

UDZIAŁ POLSKICH ZIEMIEN W WILEŃSKICH TOWARZYSTWACH NAUKOWYCH NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie udziału polskich ziemian w wileńskich towarzystwach naukowych na przełomie XIX–XX wieku, takich jak: Towarzystwo Wyścigów Konnych, Wileńskie Towarzystwo Rolnicze, Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki oraz Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Artykuł został opracowany na podstawie źródeł archiwalnych, znajdujących się w Państwowym Archiwum Centralnym Litwy, Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, Państwowym Archiwum Historycznym Litwy, źródeł drukowanych, publikacji w wileńskich gazetach „Dziennik Wileński”, „Goniec Codzienny”, „Kurier Wileński” oraz opracowań autorów polskich.

W Wileńskim Towarzystwie Rolniczym

Na przełomie wieków XIX i XX polscy ziemianie w tzw. Kraju Północno-Zachodnim, obejmującym gubernie: wileńską, grodzieńską, kowieńską, mińską, mohylewską i witebską, zachowali znaczący status w ówczesnym społeczeństwie, ale i oni podlegali licznym ograniczeniom ze strony władz rosyjskich. Powstanie styczniowe (1863–1864) i jego klęska, jak pisał polski historyk Roman Jurkowski, stanowiąc cezurę w dziejach „problemu polskiego” w polityce rosyjskiej, dla ziemian polskich z północno-wschodnich prowincji dawnej Rzeczypospolitej było jednocześnie początkiem całkiem nowych relacji z państwem rosyjskim. Praktykowana przedtem polityka rozpraszania Polaków poza historycznymi obszarami ich zamieszkiwania, połączona z systemem zachęt i nacisków w celu przyciągnięcia ich do służby państwowej, po 1863 roku zastąpiona została strategicznym i rozłożonym w czasie programem eliminacji gospodarczej i kulturalnej ziemian polskich, połączonym z procesem wynaradawiania i pozbawienia ich pełnionych dotąd funkcji polityczno-administracyjnych. W trakcie powstania i bezpośrednio po nim służył temu system represyjny, szybko ewoluujący od funkcji doraźnej „kary za bunt” w kierunku trwałej dyskryminacji, określonej przepisami prawnymi, uzupełnionej antypolskim i an-

tykatolickim nastawieniem zdecydowanej większości przedstawicielei administracji państwowej różnego szczebla¹.

Utrudniało to znacznie proces powstawania oraz rozwoju kulturowych i naukowych instytucji, których brak coraz dotkliwiej odczuwano na przełomie XIX i XX wieku, kiedy to w Europie Zachodniej szybko rozwijały się oświata i nauka. Polska inteligencja i oświecone ziemiaństwo starały się wypełnić tę dotkliwą lukę zakładaniem społecznych instytucji naukowych, ale władze hamowały wszelkie inicjatywy organizacyjne. Dopiero w końcu XIX wieku poczyniły pewne nieznaczne ustępstwa, zezwalając na założenie kilku towarzystw rolniczych, o które dawno ubiegało się miejscowe ziemiaństwo. Najpierw zezwolono na założenie takich towarzystw we wschodnich guberniach kraju, gdzie był większy procent rosyjskiego ziemiaństwa. W 1876 roku założono towarzystwa rolnicze w Witebsku i Mińsku, w 1879 roku w Mohylewie, w 1898 roku w Grodnie².

W końcu XIX wieku towarzystwa rolnicze powstały również na terytorium dzisiejszej Litwy. W 1889 roku założono Towarzystwo Rolniczo-Hodowlane w Rosieniach i Towarzystwo Rolniczo-Ekonomiczne w Kiejdanach, w roku 1900 – Towarzystwo Rolnicze w Kownie³. Przez długi czas władze rosyjskie nie zgadzały się na założenie analogicznego towarzystwa w Wilnie. Pierwszą taką próbę podjęto w 1881 roku. Grono ziemian guberni wileńskiej pod przewodnictwem marszałka Adama hr. Bröel-Platera (1836–1909) postanowiło założyć Wileńskie Towarzystwo Wiejskiego Gospodarstwa. Nie mogło ono jednak rozpocząć działalności bez zezwolenia władz, a takiego władze nie wydały, obawiając się, że zdecydowaną większość członków będą stanowili polscy ziemianie. W 1884 roku uzyskano jedynie zezwolenie na założenie Towarzystwa Wyścigów Konnych, które miało ograniczoną działalność. Na czele towarzystwa w latach 1884–1895 stał hr. Jan Tyszkiewicz, od roku 1895 – hr. Władysław Tyszkiewicz. Ponadto w pracy towarzystwa czynnie uczestniczyli tacy polscy ziemianie, jak: Emilian Butkiewicz, hr. Karol Czapski, Mieczysław Jeleński, Adolf Jałowiecki, Ignacy Ledóchowski, Michał Łęski, Jan Ursyn Niemcewicz i inni. Towarzystwo organizowało każdego roku wyścigi konne w majątku Pospieszka pod Wilnem oraz brało udział w wystawach rolniczo-przemysłowych. W latach 1885, 1887–1891, 1893, 1895, 1899 odbyły się

¹ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904: Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa 2001, s. 7.

² Tamże, s. 179–318; A. Romanowski, *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków 2003, s. 266–271.

³ *Устав Ковенского общества сельсого хозяйства*, Ковна 1900; *Отчет о деятельности Росиенского общества сельсого хозяйства и скотоводства за 1902 г.*, Росиены, 1903; S. Bucewicz, *Wystawa w Rosieniach. Sprawozdanie korespondenta specjalnego*, „Goniec Codzienny” 1910, nr 92, 1/14 lipca, s. 2; tenże, *Zebranie Rosińskiego Tow. Rolniczego*, „Goniec Codzienny” 1910, nr 97, 8/11 lipca, s. 2; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów...*, s. 373–432.

wystawy koni, bydła i trzody chlewnej na Placu Łukiskim, w roku 1897 – na Placu Katedralnym w Wilnie⁴.

Równocześnie polscy ziemianie nie zaniechali starań o zezwolenie na założenie Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego i w 1899 roku takie uzyskali. Zebranie inauguracyjne Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego odbyło się 20 listopada 1899 roku w wielkiej sali hotelu „St. Georges” w Wilnie. Prezesem został hrabia Adam Bröel-Plater, wiceprezesem – Hipolit Gieczewicz, sekretarzem – Kazimierz Dmochowski, skarbnikiem – Michał Węśławski. Do Rady wybrano dwóch Rosjan (emerytowanego generała A. Iwanowa i ziemianina W. Baturyna) oraz ośmiu Polaków: Edmunda Bortkiewicza, Aleksandra Chomińskiego, Aleksandra Lubańskiego, Hipolita Korwin-Milewskiego, Ignacego Parczewskiego, hr. Wawrzyńca Puttkamera, hr. Władysława Tyszkiewicza i Witolda Wagnera. Do Komisji Rewizyjnej weszli: Jan Baliński, Mieczysław Jeleński, Ksawery Kotwicz, Marian Umiastowski⁵.

Popierane przez polskie ziemiaństwo Wileńskie Towarzystwo Rolnicze szybko rozwijało się. W 1900 roku liczyło 310 członków, w 1903 roku – 449. Dalszy wzrost liczby członków został zahamowany przez wydarzenia rewolucyjne w latach 1905–1907 i zmianę sytuacji politycznej po ich uśmierzeniu. W 1911 roku na liście towarzystwa pozostało 293 członków, w 1915 roku – 272. Zdecydowaną ich większość stanowili Polacy, w tym przedstawiciele znanych na Litwie rodów ziemiańskich, takich jak: Bröel-Platerowie, Drucy-Lubeccy, Gieczewiczowie, Giedrojciowie, Jeleńscy, Meysztowiczowie, Korwin-Milewscy, Ogińscy, Parczewscy, Römerowie, Umiastowscy, Tyszkiewiczowie i inni⁶.

Prezesami Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego przed pierwszą wojną światową byli: hr. Adam Bröel-Plater oraz Hipolit Korwin-Milewski, wiceprezesami – Hipolit Gieczewicz, Stanisław Wańkiewicz i Paweł Kończka, skarbnikami – Michał Węśławski i Bronisław Umiastowski, sekretarzami – Kazimierz Dmochowski, Zdzisław Ludkiewicz i Witold Staniewicz. Ponadto polscy ziemianie wchodzili do Rady i Komisji Rewizyjnej, kierowali pracami komisji i komitetów towarzystwa⁷.

⁴ *Отчет действий Виленского скакового общества, Вильна 1886–1901; Виленское скаковое общество. Программа скачек 1901, Вильна 1900; Виленское скаковое общество. Программа скачек 1902, Вильна 1901; R. Jurkowski, Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich..., s. 319–323.*

⁵ *Устав Виленского общества сельского хозяйства, Вильна 1899; H. Gieczewicz, Garść wspomnień o powstaniu Wil. T-wa Rolniczego, „Tygodnik Rolniczy” 1930, t. 14, nr 3–4, s. 30–31; H. Korwin-Milewski, Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925), Warszawa 1993, s. 117–118; R. Jurkowski, Ziemiaństwo polskie Kresów..., s. 325–328.*

⁶ *Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1-е апреля 1900 года, Вильна 1900; Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1-е апреля 1903 года, Вильна 1903; Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1911 год, Вильна 1911; Список членов Виленского общества сельского хозяйства 1915 год, Вильна 1915; Журнал общего собрания членов Виленского общества сельского хозяйства, Вильна 1901–1914.*

⁷ Tamże.

Działalność Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego skierowana była przeważnie na rozwój rolnictwa i zapewnienie dogodnych warunków realizacji produkcji rolnej. W tym celu zakładano stacje doświadczalne, spółdzielcze składy maszyn i narzędzi rolniczych, kółka rolnicze, organizowano kursy i wystawy, wycieczki do przodujących gospodarstw rolnych, wydawano czasopismo „Tygodnik Rolniczy”⁸.

Ważne miejsce w życiu towarzystwa zajmowały zebrania członków. Ogólne zebrania zwoływano zwykle cztery razy do roku, członkowie komitetów i komisji zasiadali prawie co miesiąc. Oprócz omówienia spraw bieżących na zebraniach wygłaszano referaty na aktualne dla członków towarzystwa tematy, opracowane z wykorzystaniem własnego doświadczenia, obserwacji i literatury przedmiotu. Na przykład w 1902 roku Władysław Brochocki wygłosił referat *O zmniejszeniu szachownicy gruntów włościańskich i przejściu wsi na kolonie*, w 1906 roku Henryk Święcicki i Hipolit Korwin-Milewski referaty o różnych aspektach sprawy agrarnej, Ludwik Cybulski *W sprawie rozszerzenia działalności Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego*⁹.

Pomyślano również o założeniu w Wilnie wyższego rolniczego zakładu naukowego. Sprawę tę omawiano w 1900 roku na wrześniowym zebraniu Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego. Powołano nawet specjalną komisję, która miała opracować projekt takiego zakładu i podjąć starania o jego zatwierdzenie przez władze rosyjskie. Na powyższy cel polscy ziemianie zachodnich guberni byli gotowi samoopodatkować się po 5 kopiejek od dziesięciny, zaś magistrat miasta Wilna wyasygnować 300 tys. rubli. Sprawa otwarcia w Wilnie wyższego zakładu naukowego nie znalazła jednak uznania w Petersburgu i nie została zrealizowana¹⁰.

Po nieudanej próbie założenia w Wilnie wyższej szkoły rolniczej Wileńskie Towarzystwo Rolnicze przystąpiło do zorganizowania trzyletniej Szkoły Rolniczej w Woroncu, otrzymując na ten cel jako dar od księcia Włodzimierza Druckiego-Lubeckiego folwark Woroniec oraz 40 tys. rubli na urządzenie szkoły. W 1909 roku po opracowaniu planu i programu, uzyskaniu ich zatwierdzenia przez władze rosyjskie, wzniesieniu zabudowań i zorganizowaniu gospodarstwa szkoła została otwarta. Po pełnym uruchomieniu we wszystkich trzech jej klasach uczyło się 60 uczniów. Dyrektorem szkoły był doświadczony pedagog Tokmaczow, a jej kuratorem z ramienia Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego hr. Stanisław Mohl. Szkoła Rolnicza w Woroncu działała do 1915 roku. Latem tego roku została ewakuowana najpierw

⁸ J. Borowski, *Dzieje Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego od 1900 roku do okupacji niemieckiej, t. j. do jesieni 1915 r.*, „Tygodnik Rolniczy” 1930, R. 14, nr 3–4, s. 31–39; Z. Ludkiewicz, *Powstanie „Tygodnika Rolniczego” i współpraca jego z Wileńskim Towarzystwem Rolniczym*, tamże, s. 39–42; W. Łastowski, *O Rolniczej Stacji Doświadczalnej w Bieniakoniach*, tamże, s. 42–48; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów...*, s. 341–372.

⁹ J. Borowski, *Dzieje Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego...*, s. 34.

¹⁰ Tamże, s. 32.

do guberni czernihowskiej, potem orłowskiej. Budynki szkoły w Woroncu podczas działań wojennych w 1915 roku zostały całkowicie zniszczone¹¹.

Wileńskie Towarzystwo Rolnicze, jak i inne powstałe na przełomie XIX i XX wieku tego rodzaju towarzystwa, stały się dla polskich ziemian swego rodzaju szkołą pracy społecznej. Poszczególni czynni członkowie wykorzystali później zdobyte w tych towarzystwach doświadczenie przy tworzeniu innych organizacji społecznych i politycznych. Towarzystwa rolnicze sprzyjały również ożywieniu życia kulturalnego i towarzyskiego. Zebrania, wystawy, wyścigi konne i temu podobne imprezy dawały okazję do spotkań, zabaw i rozmów o interesach. Ponadto często im towarzyszyły występy wokalne i pianistyczne¹².

W Towarzystwie Muzeum Nauki i Sztuki

Polscy ziemianie brali czynny udział także w nowych, powstałych po 1905 roku polskich towarzystwach wileńskich. Założenie takich towarzystw umożliwiły zmiany w polityce wewnętrznej, jakie carat był zmuszony poczynić pod naporem wydarzeń rewolucyjnych w latach 1905–1907. Wśród wielu powstałych w tym czasie polskich organizacji działało Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki oraz Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, które wniosły poważny wkład w badania ojczywej historii i kultury, a także przyczyniły się do zachowania dziedzictwa kulturowego. Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki, założone z inicjatywy hrabiego Władysława Tyszkiewicza, właściciela majątku Landwarów pod Wilnem, zostało zarejestrowane w Wileńskim Urzędzie Gubernialnym do Spraw Towarzystw i Związków postanowieniem z dnia 16 (29) stycznia 1907 roku. Jego celem było gromadzenie dzieł sztuki, pamiątek historycznych, przedmiotów archeologicznych i etnograficznych, organizowanie odczytów i urządzanie wystaw¹³.

Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki przewidywał członkostwo trzech rodzajów: członków założycieli, członków honorowych i członków popierających. Członkami założycielami były osoby, które wniosły kapitał zakładowy i podpisały ustawę. Wkłady zakładowe, ustalone na pierwszym posiedzeniu Towarzystwa, były bardzo wysokie i wynosiły 500 rubli w gotówce lub zbiorach, składka zaś roczna 50 rubli srebrem¹⁴. Tak wysokie opłaty członkowskie w sposób zasadniczy

¹¹ Tamże, s. 34; S. Wańkiewicz, *Kilka wspomnień: Szkoła Rolnicza w Woroncu. Ewakuacja Składu. Kółka Rolnicze, „Tygodnik Rolniczy” 1930, R. 14, nr 3–4, s. 32–36.*

¹² H. Gieczewicz, *Garść wspomnień o powstaniu...*, s. 30–31; A. Romanowski, *Pożytywizm na Litwie...*, s. 277–278; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów...*, s. 323.

¹³ *Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, Wilno 1907, § 1.

¹⁴ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, skrót: LMAVB, RS), sygn. F. 151–288, k. 3, Protokół nr 1 z dnia 5 marca/20 lutego 1907 roku; *Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, Wilno 1907, § 2.

zdecydowały o składzie osobowym towarzystwa, bowiem tylko bogaci ziemianie i nieliczni przedstawiciele inteligencji mogli sprostać takim wymaganiom. Miano członków honorowych mógł nadać zarząd osobom, które złożyły na rzecz Towarzystwa znaczniejsze ofiary lub oddały mu ważne usługi swą wiedzą. Członkiem popierającym mógł zostać każdy, kto opłacił wpis roczny, ustalony przez ustawę (5 rubli rocznie)¹⁵.

Z powodu wysokich wymagań finansowych towarzystwo pozostało nieliczne, miało zaledwie 28 członków, w tym 26 członków założycieli i dwóch wspierających. Członkami założycielami, oprócz samego Władysława Tyszkiewicza, byli: hrabia Marian Bröel-Plater, Hipolit Budrewicz, Emanuel Bułhak, Stanisław Ciechanowski, Stanisław Gawroński, Hieronim Kieniewicz, Aleksander Lubański, Florian Milewicz, Józef Montwiłł, Jan Pietraszkiewicz, Aniela Poray-Biernacka, Jan Przezdziecki, Tadeusz Rostworowski, Bolesław Rusiecki, Józef Rzewuski, Stefan Syrwid, Wandalin Szukiewicz, Tadeusz Ślizień, Hilary Świdziński, Antoni Tyszkiewicz, Józef Tyszkiewicz, Michał Tyszkiewicz, natomiast członkami wspierającymi zostali: Ferdynand Ruszczyc oraz Maria Krystyna Tyszkiewiczowa. Miana członka honorowego nie zdążono nadać nikomu¹⁶.

Decydujący głos we wszystkich sprawach towarzystwa mieli członkowie założyciele, z których grona wybierano komitet, zarząd i komisję rewizyjną. Prezesem towarzystwa przez cały czas jego istnienia był Władysław Tyszkiewicz, wiceprezesem – Antoni Tyszkiewicz, sekretarzem – Tadeusz Rostworowski, członkami Zarządu w poszczególnych latach byli – Tadeusz Wróblewski, Waldemar Ślizień, Emanuel Bułhak, Hieronim Kieniewicz¹⁷.

Towarzystwo rozpoczęło działalność, nie mając stałej siedziby. Jeszcze przed oficjalną rejestracją towarzystwa zwracano się w tej sprawie do prezydenta miasta Michała Węśławskiego, ale magistrat w tym czasie nie mógł wydzielić odpowiedniego lokalu. Tymczasowo zbiory gromadzono w kamienicy hrabiny Zofii Tyszkiewiczowej (matki Władysława Tyszkiewicza) przy ul. Trockiej. Potem Władysław i Antoni Tyszkiewiczowie postarali się o nowy lokal u hrabiny Klementyny z Potockich Tyszkiewiczowej w jej pałacu na rogu ul. Nadbrzeżnej i Antokolskiej (obecnie gmach Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk), do którego jesienią 1907 roku przeniesiono kancelarię i zgromadzone do tego czasu zbiory. Pozyskany lokal, właściwie jedna duża sala, w chłodnych porach roku był słabo ogrzewany i z trudem

¹⁵ Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie, Wilno 1907, § 7.

¹⁶ LMAVB, RS, sygn. F. 151–303, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1907; tamże, sygn. F. 151–304, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1909; tamże, sygn. F. 151–305, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1910; LMAVB, RS, sygn. F. 151–306, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1911; tamże, sygn. F. 151–307, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1912.

¹⁷ Tamże.

mógł zmieścić wciąż napływające do muzeum eksponaty. Nie mając jednak lepszej propozycji lokalowej, porzeczano na tym. Nie tracono zarazem nadziei na pozyskanie stałego pomieszczenia z magistratu Wilna¹⁸.

Nadzieja ta jednak nie spełniła się, chociaż rada miejska Wilna rozważała w 1900 roku możliwość założenia muzeum miejskiego. Sprawa jednak utknęła z powodu braku odpowiedniego lokalu. Rozważano dwie możliwości: refektarz byłego klasztoru franciszkanów i zamknięty kościół św. Michała. Zarówno refektarz, jak i kościół wymagały dużych nakładów finansowych w celu przystosowania ich do potrzeb muzealnych. Takiej sumy pieniędzy władze miasta nie miały i pomysł upadł. Zbiory muzeum i kancelaria towarzystwa do czasu połączenia się z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w 1914 roku pozostawały w pałacu Tyszkiewiczów na rogu ulicy Nadbrzeżnej i Antokolskiej, a posiedzenia zarządu i komitetu towarzystwa odbywały się w domu prezesa Władysława Tyszkiewicza przy ulicy św. Stefana¹⁹.

Największą zasługą Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki było zgromadzenie pokaźnych zbiorów (prawie 5 tys. jednostek muzealnych). Główną ich część stanowiły dzieła sztuki. W roku 1912 było ich 862, w tym: 112 obrazów, 5 miniatur, 55 akwarel, 35 rysunków, 21 szkiców i rysunków technicznych, 31 rzeźb, 327 sztychów i litografii. Poza tym muzeum posiadało: eksponatów archeologicznych – 105, książek i broszur – 742, monet i medali – 1 396, minerałów – 200, manuskryptów – 105, rękopisów i autografów – 103. Na warunkach depozytów przechowywano w muzeum: 23 pergaminy, 13 sztuk zbroi dawnej, 4 części munduru ułańskiego, 3 starożytnie naczynia z fajansu i porcelany, 2 olejne obrazy, 1 oprawę z XV wieku oraz 1 popiersie gipsowe²⁰. Przechowywano też inne przedmioty, których w sprawozdaniach nie wyszczególniano, jak na przykład rzeczy należące do urządzeń muzealnych, różne drobiazgi, meble, ramy do obrazów, deseczki mosiężne, które szczegółowo były zapisywane w księgach inwentarzowych²¹. Gromadzono również książki. Początek dał zbiór rzadkich książek i rękopisów z XIV–XVII wieku, złożony w darze przez

¹⁸ LMAVB, RS, sygn. F. 151–288, k. 3, Protokół nr 1 z dnia 5 marca/20 lutego 1907 roku; tamże, sygn. F. 151–303, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1907.

¹⁹ Tamże; L. Uziębło, *Nowe muzeum w Wilnie*, „Kurier Litewski”, nr 192, 26 sierpnia/8 września 1906 r., s. 1; tenże, *Z Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki. Pierwsze zbiory*, „Kurier Litewski” 1907, nr 110, 20 maja/2 czerwca 1907 r., s. 3.

²⁰ LMAVB, RS, sygn. F. 151–307, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1912; tamże, sygn. F. 151–312, Общество Музея Науки и Искусства в г. Вильне. Пожертвования, приобретения и депозиты в 1907–1909 г.; tamże, sygn. F. 151–330, Общество Музея Науки и Искусства в г. Вильне. Пожертвования. Приобретения. Депозиты. 1907–1913; tamże, sygn. F. 151–331, Книга жертвователей. Общество Музея Науки и Искусства в г. Вильне. 1907–1913.

²¹ LMAVB, RS, sygn. F. 151–314, Инвентарная книга № 3 Общества Музея Науки и Искусств в г. Вильне. 1910–1912; tamże, sygn. F. 151–315, Инвентарная книга № 4 приобретений в Музей и канцелярию Общества Музея Науки и Искусства. 1907–1912.

Antoniego hr. Tyszkiewicza (107 ksiąg). Część tych książek i rękopisów hrabia nabył w 1902 roku od rodziny Górskich²²

Tylko niektóre z tych skarbów były dostępne dla zwiedzających i badaczy. Z powodu ciasnoty pomieszczeń większa część przedmiotów pozostawała w skrzyniach i paczkach. Eksponowano obrazy rozstawione na sztalugach albo oparte o ściany i drobniejsze przedmioty, rozłożone w gablotach. Ekspozycje były zaopatrzone w napisy na tabliczkach mosiężnych. Obrazy oprawiano w ozdobne ramy, jeśli takowych nie posiadały. Książki rozłożono w szafach i na półkach. Najwartościowsze inkunabuły starano się rozmieścić w szklanych gablotach. Część księgozbioru, z powodu braku miejsca, pozostawała nierozpakowana i mało dostępna dla czytelników. Nie było katalogu książek, co również poważnie utrudniało korzystanie z księgozbioru. Porządkowanie zbiorów było znacznie utrudnione z braku pracowników. Towarzystwo mogło zatrudnić jedynie kustosa. Został nim Lucjan Uziębło, publicysta i znany wileński zbieracz pamiątek²³.

Z powodu wymienionych trudności na walnym zebraniu towarzystwa w dniu 8 stycznia 1914 roku postanowiono połączyć się z Towarzystwem Przyjaciół Nauk i wszystkie zgromadzone zbiory oddać do jego muzeum. Myśl taka dojrzała od dawna, prawie od samego początku istnienia tych towarzystw, bowiem w przekonaniu wielu osób istnienie dwóch polskich instytucji o podobnych celach i kierunkach działania powodowało rozdrobnienie sił polskiego społeczeństwa i rodziło niepotrzebną rywalizację. Ponadto wiele osób działało jednocześnie w Towarzystwie Muzeum Nauki i Sztuki oraz Towarzystwie Przyjaciół Nauk²⁴.

Towarzystwo Przyjaciół Nauk było jednak zajęte przenoszeniem swych zbiorów z pałacyku Przeddzieckiego do nowego gmachu przy ul. Mostowej i dopiero 28 maja 1914 roku mogło zwołać walne zebranie i ze swej strony podjąć uchwałę o połączeniu się towarzystw i przejęciu zbiorów Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki. Na tym samym zebraniu Emanuel Bułhak, Klementyna Tyszkiewiczowa, Tadeusz Rostworowski i Lucjan Uziębło zostali wybrani na członków protektorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zaś Antoni i Władysław Tyszkiewiczowie – na członków Zarządu TPN. Ferdynand Ruszczyk, Tadeusz Rostworowski i Lucjan Uziębło objęli kierownictwo działu historyczno-obyczajowego, Władysław Tyszkiewicz – działu sztuki obcej, a Lucjan Uziębło dodatkowo działu sztuki polskiego w Muzeum TPN²⁵.

²² L. Uziębło, *Z Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki...*, s. 3.

²³ LMAVB, RS, sygn. F. 151–307, k. 1b–2, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1912.

²⁴ LMAVB, RS, sygn. F. 151–306, k. 3b, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1911; tamże, sygn. F. 151 – 236, k. 9r – 10v, List Wandalina Szukiewicza do Lucjana Uziębły, Nacza, 29 grudnia 1908 roku.

²⁵ LMAVB, RS, sygn. F. 151–1874, Wyciąg z protokołu walnego zgromadzenia członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, dn. 14 maja 1914 r.; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1914*, Wilno 1915.

W czerwcu 1914 roku komisja rewizyjna w składzie: Hilary Świdziński, Józef Rzewuski i Hipolit Budrewicz sprawdziła stan mienia i zbiorów Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki i przekazała je Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Wilnie. Przy przekazaniu zbiorów byli obecni: Lucjan Uziębło jako były kustosz Muzeum Nauki i Sztuki oraz Władysław Zahorski, kustosz Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Przekazane zbiory zostały zapakowane i przewiezione do nowej siedziby Towarzystwa Przyjaciół Nauk przy ul. Mostowej. Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki jako takie przestało istnieć, chociaż formalności prawne związane z likwidacją towarzystwa załatwiano aż do końca 1914 roku już w warunkach wojennych²⁶.

W Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie

Przedstawiciele polskiego ziemiaństwa nie brakowało także w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie. Pomysł utworzenia takiego towarzystwa polska inteligencja wysunęła w 1906 roku i podjęła starania u władz o jego legalizację. Towarzystwo zostało zarejestrowane 17 stycznia 1907 roku na mocy uchwały Gubernialnej Komisji Wileńskiej do Spraw Towarzystw i Związków, a jego ustawa była wciągnięta do rejestru pod nr 4²⁷. Celem towarzystwa, jak głosił drugi paragraf ustawy z 1907 roku, było „pielęgnowanie nauk, umiejętności i literatury w języku polskim, w szczególności zaś badanie kraju pod względem przyrodniczym, etnograficznym, historycznym, ekonomicznym i statystycznym”²⁸.

Liczba członków towarzystwa od jego założenia do wybuchu pierwszej wojny światowej ciągle wzrastała. W roku 1907 było ich 160, w 1908 roku – 256, w 1909 roku – 316, w 1910 roku – 357, w 1911 roku – 400, w 1912 roku – 446, w 1913 roku – 480, w 1914 roku – 517. Byli to w zasadzie przedstawiciele polskiej inteligencji i ziemiaństwa. Prezesem towarzystwa w latach 1907–1916 był ksiądz prałat Jan Kurczewski²⁹.

²⁶ LMAVB, RS, F. 151–310, k. 4, Общество Музея Науки и Искусств в г. Вильне. Протокол Ревизионной комиссии, Вильна, июнь 1917 г.; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1914*, Wilno 1915.

²⁷ *Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno 1907; W. Zahorski, ***, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1907” 1908, t. 1, s. 162–165.

²⁸ *Ustawa ...*, § 2.

²⁹ *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1907*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1907” 1908, t. 1, s. 170–187; *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1908*, tamże, 1909, t. 2, s. 112–145; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa w roku 1909*, tamże, 1910, t. 3, s. 127–152; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1910 год*, Вильна 1911; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1911 год*, Вильна 1912; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1912 год*, Вильна 1913; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1913 год*, Вильна 1914; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk za rok 1914*, Wilno 1915.

Z polskich ziemian, działających w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie, wymienić trzeba przede wszystkim hojnych protektorów, którzy wspierali towarzystwo materialnie. Na przykład w 1907 roku hrabia Józef Przeddziecki z Postaw ofiarował towarzystwu gmach w dzielnicy Nowy Świat, przy ulicy Nowa Aleja w Wilnie. Hojny dar Przeddzieckiego oszacowano na sumę ponad 20 tys. rubli. Towarzystwo rozlokowało się w gmachu na Nowym Świecie we wrześniu 1907 roku. Największą salę przeznaczono na zbiory muzealne, klatkę schodową na galerię obrazów, cztery mniejsze pomieszczenia na bibliotekę, czytelnię oraz mieszkania płatnego pracownika towarzystwa i woźnego. Przystosowanie lokalu do potrzeb towarzystwa i rozpoczęcie porządkowania napływających zbiorów umożliwiło finansowe wsparcie Józefa i Stanisława Montwiłłów. Ofiarowali oni na potrzeby towarzystwa odsetki od kapitału wynoszące około 5 tys. rubli rocznie, przeznaczonego na wsparcie krajowych instytucji kulturalnych³⁰.

Nieduży pałacyk Przeddzieckiego w ciągu kilku lat został całkowicie wypełniony książkami oraz zbiorami muzealnymi i trzeba było myśleć o nowym lokalu. Tym razem z pomocą przyszedł Hilary Łęski, ziemianin, właściciel Białej Waki oraz innych licznych majątków w guberniach wileńskiej i mińskiej, który ofiarował 20 200 rubli na budowę nowego gmachu dla towarzystwa. Z tej sumy za 11 315 rubli nabył on plac przy zbiegu ul. Mostowej i zaułka Gazowego, liczący 430 sążni kwadratowych, a 23 grudnia 1909 roku przekazał go rejentalnie na własność Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Pozostałe 8 885 rubli przeznaczył na rozpoczęcie prac budowlanych³¹.

Plan gmachu sporządzili inżynierowie Henryk Wojnicki i Jan Trojan, przy współdziałaniu Hilarego Łęskiego i Waleriana Dobużyńskiego jako przedstawicieli towarzystwa. Wybudowana według tego projektu siedziba towarzystwa uzyskała akademicką neoklasyczną formę zbliżoną do architektury dworku szlacheckiego. Koszty budowy i urządzenia gmachu obliczono na 50 tys. rubli. Ponieważ towarzystwo takich pieniędzy nie posiadało, budowę postanowiono prowadzić etapowo. Najpierw zaplanowano wznieść mury i pokryć je dachem, a wykończenie fasady i wnętrza odłożyć do czasu, kiedy uda się pozyskać na to pieniądze. Zgodnie z tym postanowieniem, 28 maja 1910 roku zarząd TPN zawarł umowę z przedsiębiorcą budowlanym Stefanem Sieniuciem, który podjął się wymurowania ścian i pokrycia gmachu dachem za 26 tys. rubli. Fundusz budowlany towarzystwa w tym czasie wynosił 11 937 rubli (8 885 rubli ofiarowanych przez Łęskiego i 3 112 rubli uzyskanych

³⁰ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Państwowe Archiwum Centralne Litwy, skrót: LVIA), sygn. F. 1135, ap. 22, b. 16, k. 4–18, Дарственные записи и документы о подаренных и завешенных в пользу общества денежных суммах, земельных участках и т. д.; *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1907*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” Wilno 1908, t. 1, s. 170–172.

³¹ LVIA, sygn. F. 1135, ap. 22, b. 16, k. 22, Дарственные записи и документы о подаренных и завешенных в пользу общества денежных суммах, земельных участках и т. д.; *Sprawozdanie ze stanu T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1909*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1909” 1910, t. 3, s. 1–2, 12–14.

za odsprzedaną miastu część gruntu na poszerzenie ulicy Mostowej). Posiadanych pieniędzy nie wystarczało, dlatego musiano zaciągnąć w Wileńskim Banku Handlowym pożyczkę w wysokości 15 tys. rubli, którą żyrował H. Łęski³².

Po zdobyciu pieniędzy przystąpiono do budowy. Kamień węgielny położono 12 kwietnia 1910 roku. Pracami budowlanymi kierował inż. Jan Trojan. Ze strony towarzystwa przebieg prac obserwowali: Hilary Łęski i Walerian Dobużyński. Prace trwały do późnej jesieni. Powołana przez zarząd TPN komisja 5 grudnia 1910 roku przyjęła pracę (wymurowane ściany pod dachem), zaś zarząd wypłacił przedsiębiorcy umówioną sumę 26 tys. rubli³³.

Dalsze prace budowlane musiano przerwać z powodu wyczerpania się środków finansowych. Z pomocą i tym razem przyszedł Hilary Łęski. Za jego pośrednictwem udało się pozyskać niezbędne środki i wznowić prace nad wykończeniem gmachu. Pracami kierował inż. Aleksander Antonowicz. Jesienią 1913 roku wnętrza były prawie urządzone i we wrześniu tego roku do nowego lokalu przeniesiono kancelarię towarzystwa, a 22 października (4 listopada) pierwszy raz odbyło się w nim walne zgromadzenie członków. W tym dniu, przed rozpoczęciem obrad prezes towarzystwa, ks. prałat Jan Kurczewski dokonał poświęcenia lokalu³⁴.

Prace nad dalszym urządzeniem wewnątrz trwały również w 1914 roku. Dzięki ofiarności Hilarego Łęskiego w całym gmachu zostało założone oświetlenie elektryczne, sporządzono umeblowanie do sali posiedzeń i kancelarii, boazerię i wiszaki w szatni, półki do biblioteki, gabloty, szafy i sztalugi do sal muzealnych itp. Ogółem na urządzenie lokalu w 1914 roku wydano 8 317 rubli³⁵. W tym samym roku przewieziono do nowego gmachu zbiory. Pałacyk przy Nowej Alei za zgodą Józefa Przeddzieckiego sprzedano, a uzyskane pieniądze (11 tys. rubli srebrnych) przekazano na potrzeby towarzystwa³⁶.

Nowy dom towarzystwa posiadał kilka dużych i widnych sal na parterze oraz piętrze, przeznaczonych na bibliotekę i zbiory muzealne, a także kilka mniejszych na posiedzenia, kancelarię, gabinety, mieszkanie woźnego i szatnię. Gmach posiadał oświetlenie elektryczne i centralne ogrzewanie, zabezpieczenie przeciwpożarowe i dobrą wentylację. W celu zabezpieczenia zbiorów przed złodziejami wszystkie okna były zaopatrzone w mocne kraty żelazne³⁷.

³² *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1910 год*, Вильна 1911, s. 3–6.

³³ Tamże, s. 6.

³⁴ *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1912 год*, Вильна 1913, s. 13–14; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1913 год*, Вильна 1914, s. 15–17.

³⁵ *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1914*, Wilno 2015, s. 3, 16.

³⁶ M. Brensztejn, *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1931*, Wilno 1932, s. 4.

³⁷ Tenże, *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystycznych-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914, s. 36.

Liczni polscy ziemianie przyczynili się również do wzbogacenia zbiorów biblioteki i muzeum TPN, darując wartościowe druki, rękopisy oraz przedmioty muzealne z własnych kolekcji. W pierwszym roku działalności towarzystwo otrzymało, między innymi, bogate dary książkowe od rodziny zmarłego ziemianina Antoniego Zaborskiego z majątku Poszuszwie w guberni kowieńskiej (322 dzieła w 427 tomach), Aleksandra Jelskiego z Zamościa (394 dzieła w 650 tomach), Ignacego Strzezińskiego (311 dzieł w 414 tomach). Za nimi popłynęły inne dary, często całe księgozbiory. Szczególną wartość przedstawiał księgozbiór Jana Karłowicza, przysłany w 1909 roku przez jego żonę Irenę Karłowicz z Warszawy za pośrednictwem Tadeusza Korzona i Henryka Mościckiego. Zawierał on 3 627 dzieł w 6 425 tomach, w większości druki, rękopisy i ryciny z dziedziny lingwistyki i ludoznawstwa. W tym samym roku Maria Łęska ofiarowała bibliotekę po zmarłym bracie Włodzimierzu Druckim-Lubeckim (3 200 dzieł w 4 965 tomach), przeważnie wydania w językach obcych, encyklopedie, słowniki, albumy. Pozostali hojni ofiarodawcy to: Jan Szwanski, który oddał swój starannie dobierany księgozbiór (2 572 dzieł w 3 468 tomach) łącznie z szafami, oraz Zofia i Mikołaj Brzescy. Przysłany przez nich księgozbiór (2 300 dzieł w 3 000 tomach) zawierał książki o treści ekonomiczno-społecznej³⁸.

Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie gromadziło także materiały archiwalne, stanowiące odrębny dział. Znajdowały się one od samego początku pod opieką Stanisława Kościakowskiego. Zbiory archiwalne powoli, lecz systematycznie, wznosiły się. W 1908 roku przybyło w archiwum 60 zbiorów rękopiśmiennych lub poszczególnych dokumentów, w 1909 roku – 45, w 1910 roku – 82, w 1911 roku – 20, w 1912 roku – 42, w 1913 roku – 65³⁹. Na uwagę zasługiwały: cenny zbiór korespondencji Adama Kirkora (dar Aleksandra Jelskiego z Zamościa), zawierający około 5 tys. listów, ułatwiających poznanie stosunków naukowych i literackich w pierwszej połowie XIX wieku; zbiór listów podarowany przez rodzinę Łopacińskich, zawierający listy przeważnie z czasów panowania króla Stanisława Augusta; zbiór uniwersałůw głównie z końca XVIII wieku; materiały genealogiczne do dziejów rodziny Bröel-Platerów i listy członków tej rodziny z XVIII wieku; korespondencja biskupa Ignacego Massalskiego (ponad 500 listów); 17 tomów *Miscellaneów* z XVIII wieku; dokumenty klasztoru żyrowickiego z lat 1801–1915; zbiór autografów z XVI–XVII wieku oraz inne⁴⁰.

³⁸ *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1909*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1910, t. 3, s. 132–136.

³⁹ *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1907*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1908, t. 1, s. 179–180; M. Brensztejn, *Informator o towarzystwach naukowych...*, s. 46, H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses...*, s. 323–325, 520–521.

⁴⁰ *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1908*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1908” 1909, t. 2, s. 121–122; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1909*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1910, t. 3, s. 136–137.

Dary polskich ziemian wzbogacały również muzeum towarzystwa. Początek takowemu dały ofiarowane przez rodzinę zbiory wyżej wspomnianego Antoniego Zaborskiego z Poszuszwia, które jakkolwiek gromadzone bez określonego planu, zawierały sporo cennych przedmiotów, szczególnie archeologicznych, etnograficznych i numizmatów. Przywiezione do Wilna tymczasowo były przechowywane w byłym klasztorze franciszkanów. Po otrzymaniu we wrześniu 1907 roku domu od hrabiego Józefa Przezdzieckiego wspomniane zbiory przewieziono do nowego lokalu. W celu prowadzenia owocniejszej pracy muzeum podzielono na działy: archeologii przedhistorycznej, artystyczny, etnograficzny, historyczno-obyczajowy, numizmatyczny, archeologii kościelnej, przyrodniczy. Każdy dział miał swego kierownika, zaś ogólny zarząd muzeum powierzono Władysławowi Zahorskiemu⁴¹.

Wszystkie działy muzeum TPN były zasilane darami polskich ziemian. Na przykład w 1908 roku dział archeologii przedhistorycznej wzbogacił zbiór wyrobów z kamienia, pochodzących z osad przedhistorycznych, istniejących niegdyś na brzegach rzek Mereczanki i Uły w powiatach lidzkim i trockim (kilka tysięcy okazów, dar Wandalina Szukiewicza). W tym samym roku otrzymano zbiór wyrobów bursztynowych, pochodzących z czasów neolitycznych. Wyroby znaleziono nad Morzem Bałtyckim w okolicach Połagi (dar Feliksa Tyszkiewicza)⁴².

Wiele cennych darów od polskich ziemian otrzymał dział artystyczny muzeum TPN, kierowany przez Stanisława Jarockiego. Na przykład w 1907 roku rodzina Zborowskich przekazała do muzeum 30 obrazów olejnych, 24 rysunki, kilkaset sztychów i 5 miniatur. Były wśród nich prace Kazimierza Lasockiego, Józefa Mączyńskiego, Alfreda Terleckiego, Stanisława Bagińskiego, Floriana Piekarskiego, Stanisława Korzeniewskiego, Bolesława Bujki, Kazimierza Alchimowicza, Miłosza Kotarbińskiego, Jana Pezze i innych. Następnie do wzbogacenia tego działu przyczynił się Feliks hr. Tyszkiewicz z Połagi, który w 1908 roku ofiarował 702 sztychy, wśród nich cenny sztych Albrechta Dürera, przedstawiający Adama i Ewę w raju oraz dwa olejne obrazy Szymona Czechowicza (głowy apostołów w staroświeckich ramach)⁴³.

W latach następnych dział artystyczny otrzymał między innymi dwa obrazy Edwarda Römera i dziesięć obrazów Alfreda Römera (dar Józefy Römerowej), obraz Kanuta Rusieckiego (dar Felicji Kojalowicz), obraz *Św. Filip apostoł* pędzla Franciszka Smuglewicza (dar Leona Zajączkowskiego), obraz Władysława Konstantego

⁴¹ *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1907*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1908, t. 1, s. 180–181.

⁴² *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1908*, Wilno 1909, s. 123–124; W. Szukiewicz, *Działy archeologii przedhistorycznej oraz etnografii w Muzeum*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1909, t. 2, s. 129–133.

⁴³ *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1907*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1908, t. 1, s. 180–181; *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w roku 1908*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1909, t. 2, s. 125–126; S. Jarocki, *Galeria sztuki*, „Dziennik Wileński” 1907, nr 244, 25 października.

Majeranowskiego *Śmierć Margiera* (inna nazwa *Ostatnia scena Margiera*, dar Bronisławy Kamińskiej), rysunek Jana Matejki (dar Lucjana Uziębły)⁴⁴. Dużą wartość miały zbiory pochodzące od Antoniego Kołby-Sieleckiego (27 obrazów szkoły włoskiej, hiszpańskiej, holenderskiej) oraz zbiory rodziny Fiorentini (29 obrazów oraz 12 figurek bogów greckich z porcelany saskiej) przekazane w darze do muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w 1914 roku⁴⁵.

Dzięki ofiarności polskiego społeczeństwa zarówno zbiory biblioteki, jak i muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, szybko wzrastały. W przededniu pierwszej wojny światowej zbiory biblioteczne liczyły ogółem ponad 29 tys. dzieł w 45 tys. tomów, zbiory archiwalne – 433 jednostki archiwalne, zaś zbiory muzealne około 43 tys. przedmiotów. Zaznaczyć należy, że muzeum i biblioteka TPN w tym okresie miały prawo tylko do gromadzenia zbiorów, nie zaś do udostępnienia takowych publiczności, na co było potrzebne osobne pozwolenie, którego TPN uzyskać nie mogło do końca panowania rosyjskiego w Wilnie. Jednak chociaż biblioteka i muzeum w latach 1907–1914 oficjalnie nie były otwarte, to ich zbiory udostępniano zarówno członkom, jak i osobom postronnym przez nich polecanym⁴⁶.

Ziemiaństwo, członkowie wileńskich towarzystw naukowych, mający zamiłowanie do pracy badawczej, zdobywali drogą samokształcenia niezbędne kwalifikacje, prowadzili badania, wygłaszali odczyty i publikowali prace z obranej dziedziny naukowej⁴⁷. Przykładowo można wymienić właściciela majątku Nacz w powiecie lidzkim guberni wileńskiej, archeologa amatora Wandalina Szukiewicza, który odkrył wiele siedlisk neolitycznych, grobów ciałopalnych i szkieletowych, inicjował renowację zamku książęcego w Trokach, zbierał materiały etnograficzne, wygłaszał odczyty na posiedzeniach TPN oraz publikował prace na łamach czasopisma „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”⁴⁸. Inny ziemianin, właściciel majątku Kuszłany

⁴⁴ *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1910 год*, Вильна 1911, s. 16–23; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1911 год*, Вильна 1912, s. 12–13; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1912 год*, Вильна 1913, s. 6–7; *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1913 год*, Вильна 1914, s. 9–10.

⁴⁵ *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1914*, Wilno 2015, s. 1–13.

⁴⁶ M. Brensztejn, *Informator o towarzystwach naukowych...*, s. 46; L. Żytkowicz, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939*, [w:] *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875–1975*, Warszawa 1975, s. 69; H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008, s. 520–521.

⁴⁷ *Zarys stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–2932*, Wilno 1932.

⁴⁸ W. Szukiewicz, *Domniemane kurhany litewskie*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1910, t. 3, s. 83 – 93; tenże, *Skład chemiczny brązów przedhistorycznych, znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej*, tamże, 1914, t. 5, s. 28–37, tenże, *Strefy archeologiczne na Litwie*, tamże, 1918, t. 6, s. 5–16; J. Talko-Hryncewicz, *Wandalin Szukiewicz jako prahistoryk Litwy*, Warszawa 1920 (odbitka z: „Wiadomości Archeologiczne” 1920, z. 1–2); H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses...*, s. 132–137.

w powiecie oszmiańskim Kazimierz Szafnagel, interesował się botaniką. W 1908 roku wydał w serii „Wydawnictwa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” pracę *Zapiski bryologiczne*, w której opisał 250 gatunków mchów⁴⁹.

Podsumowanie

Trzeba zaznaczyć, że polscy ziemianie na przełomie XIX–XX wieku, nie zważając na liczne ograniczenia narzucane przez władze rosyjskie, brali czynny udział w zakładaniu i pracy polskich towarzystw naukowych w Wilnie. Z ich inicjatywy powstały i działały Towarzystwo Wyścigów Konnych i Wileńskie Towarzystwo Rolnicze, które oprócz rozwoju hodowli koni i rolnictwa zajmowały się sprawami oświaty oraz ożywieniem życia kulturalnego. Ziemianie wspierali również powstanie i działalność Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki oraz Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, mających na celu badanie ojczystej historii i kultury oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego. Ziemianie ofiarowali tym towarzystwom znaczne sumy pieniężne na budowę i urządzenie siedziby, książki, rękopisy, dokumenty archiwalne, dzieła sztuki oraz przedmioty muzealne, a ci, którzy mieli zamiłowanie do pracy badawczej, zdobywali drogą samokształcenia niezbędne kwalifikacje, prowadzili badania i publikowali prace z obranej dziedziny naukowej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Lietuvos centrinių valstybės archyvas (Państwowe Archiwum Centralne Litwy, skrót: LVIA), sygn. F. 1135, ap. 22, b. 16, k. 4-18, Дарственные записи и документы о подаренных и завешенных в пользу общества денежных суммах, земельных участках и т. д.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Państwowe Archiwum Historyczne Litwy, skrót: LVIA), sygn. F. 1135, ap. 22, b. 16, k. 22, Дарственные записи и документы о подаренных и завешенных в пользу общества денежных суммах, земельных участках и т. д.
- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, skrót: LMAVB, RS), sygn. F. 151-310, k. 4, Общество Музея Науки и Искусств в г. Вильне. Протокол Ревизионной комиссии, Вильна, июнь 1917 г.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-1874, Wyciąg z protokołu walnego zgromadzenia członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, dn. 14 maja 1914 roku.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-236, k. 9r-10v, List Wandalina Szukiewicza do Lucjana Uziębły, Nacza, 29 XII 1908 roku.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-288, k. 3, Protokół nr 1 z dnia 5 marca/20 lutego 1907 roku.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-303, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1907.

⁴⁹ K. Szafnagel, *Zapiski bryologiczne*, Wilno 1908 (Wydawnictwa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie).

- LMAVB, RS, sygn. F. 151-304, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1909.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-305, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1910.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-306, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1911.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-307, Sprawozdanie Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie za rok 1912.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-312, Общество Музея Науки и Искусства в г. Вильне. Пожертвования, приобретения и депозиты в 1907–1909 г.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-314, Инвентарная книга № 3 Общества Музея Науки и Искусств в г. Вильне. 1910–1912.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-315, Инвентарная книга № 4 приобретений в Музей и канцелярию Общества Музея Науки и Искусства. 1907–1912.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-330, Общество Музея Науки и Искусства в г. Вильне. Пожертвования. Приобретения. Депозиты. 1907–1913.
- LMAVB, RS, sygn. F. 151-331, Книга жертвователей. Общество Музея Науки и Искусства в г. Вильне. 1907–1913.

Źródła drukowane

- Sprawozdanie z działalności i stanu T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1908*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1909, t. 2, s. 112–145.
- Sprawozdanie z działalności i stanu T-wa w roku 1907*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1908, t. 1, s. 170–187.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk za rok 1914*, Wilno 1915.
- Sprawozdanie ze stanu T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1909*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1910, t. 3, s. 129–152.
- Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, Wilno 1907.
- Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno 1907.
- Виленское скаковое общество. Программа скачек 1901*, Вильна 1990.
- Виленское скаковое общество. Программа скачек 1902*, Вильна 1901.
- Журнал общего собрания членов Виленского общества сельского хозяйства*, Вильна 1901–1914.
- Отчет действий Виленского скакового общества*, Вильна 1886–1901.
- Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1910 год*, Вильна 1911.
- Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1911 год*, Вильна 1912.
- Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1912 год*, Вильна 1913.
- Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1913 год*, Вильна 1914.
- Отчет о деятельности Росієнского общества сельского хозяйства и скотоводства за 1902 г.*, Росієны, 1903.
- Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1911 год*, Вильна 1911.

- Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1915 год, Вильна 1915.
 Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1-е апреля 1900 года, Вильна 1900.
 Список членов Виленского общества сельского хозяйства на 1-е апреля 1903 года, Вильна 1903.
 Устав Виленского общества сельского хозяйства, Вильна 1899.
 Устав Ковенского общества сельского хозяйства, Ковна 1900.

Artykuły z prasy

- Bucewicz S., *Wystawa w Rosieniach. Sprawozdanie korespondenta specjalnego*, „Goniec Codzienny” 1910, nr 92, 1/14 lipca, s. 2.
 Bucewicz S., *Zebranie Rosieńskiego Tow. Rolniczego*, „Goniec Codzienny” 1910, nr 97, 8/11 lipca, s. 2.
 Jarocki S., *Galeria sztuki*, „Dziennik Wileński” 1907, nr 244, 25 października.
 Uziębło L., *Nowe muzeum w Wilnie*, „Kurier Litewski” 1906, nr 192, 26 sierpnia/8 września, s. 1.
 Uziębło L., *Z Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki. Pierwsze zbiory*, „Kurier Litewski” 1907, nr 110, 20 maja/2 czerwca 1907 r., s. 3.

Opracowania

- Borowski J., *Dzieje Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego od 1900 roku do okupacji niemieckiej, t. j. do jesieni 1915 r.*, „Tygodnik Rolniczy” 1930, roku 14, nr 3–4, s. 31–39.
 Brensztejn M., *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1931*, Wilno 1932.
 Brensztejn M., *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914.
 Gieczewicz H., *Garść wspomnień o powstaniu Wil. T-wa Rolniczego*, „Tygodnik Rolniczy” 1930, t. 14, nr 3–4, s. 30–31.
 Ilgiewicz H., *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008.
 Jurkowski R., *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904: Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa 2001.
 Korwin-Milewski H., *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, Warszawa 1993, s. 117–118.
 Ludkiewicz Z., *Powstanie „Tygodnika Rolniczego” i współpraca jego z Wileńskim Towarzystwem Rolniczym*, „Tygodnik Rolniczy” 1930, roku 14, nr 3–4, s. 39–42.
 Łastowski W., *O Rolniczej Stacji Doświadczalnej w Bieniakoniach*, „Tygodnik Rolniczy” 1930, roku 14, nr 3–4, s. 42–48.
 Romanowski A., *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków 2003.
 Szukiewicz W., *Działy archeologii przedhistorycznej oraz etnografii w Muzeum*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1909, t. 2, s. 129–133.
 Wańkowicz S., *Kilka wspomnień: Szkoła Rolnicza w Woroncu. Ewakuacja Składu. Kółka Rolnicze*, „Tygodnik Rolniczy” 1930, roku 14, nr 3–4, s. 32–36.
 Zahorski W., ***, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907” 1908, t. 1, s. 162–165.

Zarys stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1932, Wilno 1932.

Żytkowicz L., *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939*, [w:] *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875–1975*, Warszawa 1975.

Henryka Ilgiewicz

Lithuanian Culture Research Institute, Vilna

THE PARTICIPATION OF POLISH LANDOWNERS IN VILNA LEARNED SOCIETIES AT THE TURN OF 19TH CENTURY

Summary

At the turn of the 19th century, Polish landowners, ignoring numerous limitations imposed by the Russian authorities, took active part in setting up and developing Polish learned societies in Vilna. They initiated, for example, the Society of Horse Races and the Vilna Society of Agriculture, which, apart from dealing with horse breeding and farming, were dedicated to education and cultural activities. They also supported the establishment and activities of the Society of Science and Art Museum and the Friends of Science Society in Vilna, whose purpose was to research national history and culture, as well as to preserve national heritage. Some landowners donated significant amounts of money; others—books, manuscripts, archival documents, works of art and exhibits. Those landowners who were members of Vilna learned societies and were bent on research work acquired necessary qualifications, explored history, gave lectures and published the results of their work.

Key words: Polish landowners, Vilna societies, the Vilna Society of Agriculture, the Society of Science and Art Museum, the Friends of Science Society in Vilna.